

RECENSIE

► **Vrouw (on)vriendelijk?**

Islam feministisch bekeken

*Inge Arteel, Heidy Margrit Muller,
Machteld de Metsenaere &
Sarah Bossaert (red.)*

Brussel: VUBPRESS, 2007, 184 pgs, € 17.00

In de afgelopen jaren hebben politieke en mediadebatten in Nederland en België zich meer dan eens gericht op de rol en plaats van religie en religieuze identiteit in onze moderne geseculariseerde samenlevingen. Gender is een bestanddeel gebleken van de manier waarop de debatten worden gevoerd. Uitspraken over vrouwen, met name moslimvrouwen, en hun identiteit, sociale status en lichamen spelen vaker dan eens een belangrijke rol. Een centraal thema is de emancipatie van vrouwen – of het gebrek daaraan. In de context van de post-9/11 sociaal-politieke polarisatie tussen de autochtone meerderheid en gemeenschappen van moslimmigranten, wordt de islam in toenemende mate bestempeld als de grootste vijand van vrijheid en emancipatie; normen die in deze gedachten-gang in moderne en seculiere westerse samenlevingen bereikt zijn en verankerd liggen.

Het boek *Vrouw (on)vriendelijk? Islam feministisch bekeken* samengesteld door Inge Arteel, Heidy Margrit Muller, Machteld de Metsenaere en Sarah Bossaert moet in de context van deze debatten geplaatst worden. De bundel is de zesde publicatie van de serie Tweespraak Vrouwenstudies, en komt voort uit een lezingenreeks rond het thema islam en vrouwenemancipatie, die in de lente van 2004 plaats had aan de Vrije Universiteit Brussel. De titel spreekt boekdelen over de manier waarop deze bundel wil bijdragen aan het debat: de samenvoeging van de begrip-

pen islam, vrouwenemancipatie en/of misogynie wordt met een vraagteken geïllustreerd. Het idee is dat een feministisch perspectief verhelderend kan zijn in het onderzoeken van het vrouwvriendelijk dan wel -onvriendelijk potentieel van islam.

De bundel telt vijf hoofdstukken, die in meer of mindere mate het thema van islam en gender/feminisme aansnijden. Enkele hoofdstukken weerspiegelen het feit dat het boek voortkomt uit een reeks van lezingen en discussies. Zo zijn de bijdragen van Karen Phalet en Derya Gungor en Nadia Fakil ingericht in de vorm van een dialoog. De tekst van de auteur(s) wordt afgewisseld door een reactie van de kant van een onderzoeker die op vergelijkbare thema's en velden onderzoek verricht. De teksten doen hiermee recht aan de dialogische manier waarop tijdens de lezingenreeks kennis werd uitgewisseld. Overigens is het boek op een tweede niveau op te vatten als 'tweespraak': het is ook een dialoog over nationale grenzen heen. Het boek bevat teksten door Vlaamse en Nederlandse auteurs en verbindt Belgische en Nederlandse

reflecties op gender en multiculturele samenlevingen. In de bijdrage van Phalet en Gungor komen beide niveaus van dialoog naar voren. De overwegingen van de auteurs, voortkomend uit onderzoek onder moslimjongeren in Rotterdam, worden aangevuld door reacties van Rudi Janssen vanuit onderzoek onder moslimgemeenschappen in Vlaanderen en Brussel.

Ondanks het overkoepelende thema nemen slechts twee van de vijf hoofdstukken de thematiek van islam en feminisme daadwerkelijk als rode draad doorheen de tekst. Dit geldt ten eerste voor de bijdrage van Sarah Bracke. Bracke stelt in het licht van de geschiedenis van de 'moeilijke relatie' tussen feminisme en islam de vraag naar wat Vrouwenstudies op theoretisch en politiek verantwoorde wijze kan bijdragen aan actuele debatten.

Aan de hand van Haraway's notie van gesitueerdheid reflecteert ze op de locatie van waaruit wij spreken: de academische context, de geopolitieke locatie van het Westen en het theoretisch politieke kader van Vrouwenstudies. Ze stelt in navolging van Edward Said en Chandra Talpade Mohanty, dat we ons denken en spreken moeten situeren om op verantwoordelijke wijze kennis te produceren. Daarbij is het belangrijk ons af te vragen wat het voegwoord 'en' precies doet wanneer we spreken over 'feminisme en islam'. Het voegwoord 'en' roept continu een problematische binariteit op. Dit besef moet leiden tot bereidheid om de door ons toegekende betekenissen aan islam en feminisme te laten destabiliseren. Kruispuntdenken, dat erkent dat structuren en systemen van onderdrukking in realiteit in elkaar grijpen, is hierbij een belangrijk hulpmiddel. Bracke neemt het hoofdzoekende debat in Vlaanderen als case study. Hiermee bewijst ze dat Vrouwenstudies de mogelijkheid biedt om methodologisch sterk en theoretisch en politiek verantwoord on-

derzoek te verrichten op de intersecties van vrouwenemancipatie, feminisme en islam.

Karen Phalet en Derya Gungor onderzoeken de mate waarin en de wijze waarop islam door Turkse en Marokkaanse jongeren wordt aangewend als symbolische grens in de constructie van etnische identiteit en alteriteit. Ze analyseren de etnisch-religieuze identiteitsvorming, zoals deze naar voren komt uit de enquêtering van jongeren in Rotterdam. De auteurs passen Baubocks onderscheid tussen dynamieken van grensoverschrijding en grensvervaging toe. De dynamiek van grensverlegging wordt als derde type ontwaard. De bevindingen onderstrepen het subjectieve belang van islam als gedeelde identiteit en persoonlijke leidraad voor de meerderheid van de moslimjongeren. De grote groep van individuele 'betekenismakers' doet aan symbolische grensvervaging in de privésfeer van familie en gemeenschap. De jongeren onderhandelen en experimenteren met het beschikbare religieuze repertoire van ideeën en rituelen, waarmee hun moslimidentiteit het voorwerp wordt van individuele keuzes, selectieve toe-eigening en zelfbewuste expressie. Phalet en Gungor concluderen overtuigend dat de grensdynamieken zullen leiden tot een grondige omvorming van moslimgemeenschappen in Nederland. Wel had ik wat moeite met het onkritisch gebruik van de drie typen van grensdynamiek als analyse-instrument. Hiermee worden enkele veel voorkomende vooronderstellingen bevestigd, namelijk die van vaststaande culturele of etnische essenties. Ik zou eerder willen benadrukken dat grenzen tussen groepen in de eerste plaats menselijke constructies zijn, die naar gelang historische context en ontwikkeling continu worden ge(her)construeerd. Hieruit volgt dat de onderhandelingen van de jongeren met islam een kritische noot vormen ten aanzien van essentialistische visies op cultuur en religie.

In de bijdrage van Nadia Fadil keert de centrale thematiek van islam en feminisme terug. Fadil beschrijft de geschiedenis en belangrijkste componenten van de vrouwenbeweging in de Arabische wereld. Zij onderzoekt daarbij de betekenis van het feministische engagement voor enkele Marokkaanse vrouwenactivisten. Fadil hield interviews met activisten uit de twee grote ideologische feministische bewegingen die in de Arabische wereld aanwezig zijn: de seculiere en de islamitische. Zij bekijkt hoe de activisten spreken over feminisme, emancipatie en de hervormingen van de *Mudawana*, het Marokkaans Malekitisch-islamitisch familierecht. Fadil hanteert de term *multiple critique* van Miriam Cooke om te wijzen op de ingewikkelde situatie waarin vele moslimfeministen verkeren voor wat betreft de verschillende fronten waarop zij tegelijkertijd strijd leveren. Met het begrip *third space* van Ravi Thiara toont zij het vermogen van de vrouwen om een nieuw discours te creëren. Dit schrijft zich in in een bepaald erfgoed, dat wordt vertaald binnen een nieuwe context. Zij concludeert dat vrouwenemancipatie meer is dan een ideologie, het is vooral een realiteit en praktijk. De ontvoeringsstrijd is voortdurend een belangrijk component, dat bijdraagt aan de 'ontwestering' van de emancipatie van de vrouw. In relatie tot islamitisch feminisme of moslimfeministen wereldwijd, zou ik aanvullen dat deze 'ontwestering' van de emancipatie speelt op velerlei plaatsen, zo ook in Nederland en België.

Heidy Margrit Muller bespreekt de ontwikkeling van Europese literatuur over de Oriëntaalse wereld. Met een overzicht van bekende Europese literaire werken die sinds de middeleeuwen zijn gepubliceerd, toont zij in navolging van het werk van Edward Said dat een groot aantal hiervan een clichématig beeld bevat van 'de Oriënt'. In de achttiende eeuw veranderde dit gedeeltelijk. In de meest

recente literatuur, met name jeugdliteratuur, vindt echter een grondigere verandering plaats. Muller stelt dat de meerderheid van de recente jeugdboeken (1986-2001) de dagelijkse leefwereld van immigranten op een realistische manier benadert en rekening houdt met de rol van islam. Overgeleverde stereotypen worden niet zonder meer gereproduceerd, al zijn oude clichés niet helemaal verdwenen. Het historische overzicht van de Europese literaire verbeelding van het Oosten is volgens mij zeer informatief. Wat ik wel miste, was een bespreking van de rol van gender in de figuratie van 'de Oriënt', deze ontbrak op een kanttekening over Oriëntaalse 'femme fatales' na. Overigens, ook in het werk van belangrijke postkoloniale denkers zoals Edward Said, Franz Fanon en Homi Bhabha bestaan volgens feministische kritieken blinde vlekken ten aanzien van gender. Feministische postkoloniale denkers theoretiseerden daarop de gegenderde aspecten van de verbeelding van de (vrouwelijke) Ander in westerse kunst en literatuur.

In de laatste bijdrage onderzoekt Kamal Y. Odisho Kolo de positie en identiteitsvorming van christelijke vrouwen in de context van het islamitische Irak. Tribale structuren en islamitische normen zijn de afgelopen decennia opnieuw een belangrijke rol gaan spelen in de Irakese samenleving, met drastische gevolgen voor niet-islamitische vrouwen. Factoren die van belang zijn voor de positie van christelijke vrouwen zijn linguïstische, religieuze, culturele en historische verschillen. Verder zijn ook het landelijk onderwijs- en het juridisch systeem, ingericht naar de normen en belangen van de islamitische meerderheid, van invloed. Kolo argumenteert dat door het meervoudig anders-zijn en de tweederangsstatus van niet-moslims, in combinatie met patriarchale structuren, christelijke vrouwen een minderwaardigheidscomplex ontwikkelen. Sinds 2003 en de invoering van islamitische

wetgeving in 2004 zijn christelijke vrouwen bovendien slachtoffer van ordehandhaving door radicale moslims en van een ongelijke juridische status. Mijns inziens kan het verder kijken dan de westerse wereld nieuwe inzichten bieden in de (al dan niet emanciperende) rol van religie in multiculturele en multireligieuze samenlevingen. Deze bijdrage stelde mij echter teleur, omdat het volgens mij homogenerend werkt door consequent 'de islam' voor te stellen als de bron van alle problemen van de christelijke minderheid en in het bijzonder van christelijke vrouwen. Zo worden in het overzicht van de geschiedenis van christenen in Irak de gevolgen van kolonialisme en recent imperialisme verzwegen. Voor de lezers blijven hierdoor interne ontwikkelingen, en met name de rol van islam hierin, de enige boosdoeners.

De bundel situeert zich in de huidige Nederlandse en Belgische publieke debatten rond feminisme, gender en islam. Hierin vormt het een laagdrempelige feministische bijdrage. Dit is dan ook de verdienste van het boek, aangezien feministische, kritische en nuancerende geluiden binnen de publieke debatten broodnodig zijn. Met name de bijdragen van Bracke en Fadil zijn interessant als het er om gaat kritisch na te denken over de maatschappelijke intersecties tussen feminisme, gender en islam. Hun affirmatief schrijven over de meervoudige strijd van islamitische en/of moslimfeministen doorbreekt het denken over feminisme en islam in termen van binaire opposities.

Ondanks het centrale thema van de bundel, blijven genderspecten en postkoloniale perspectieven in andere bijdragen soms wat buiten beeld. Al met al is de bundel echter de moeite van het lezen waard voor iemand die geïnteresseerd is in Belgisch en Nederlands onderzoek naar islam en moslimgemeenschappen in multiculturele samenlevingen. Daarbij is het wel van belang dat de lezer ook

zelf de bijdragen kritisch benadert en zich afvraagt welke vormen van ongelijkheid, zoals gender, etniciteit, religie en/of postkoloniale machtsverhoudingen, eventueel buiten beschouwing blijven.

Nella van den Brandt